Источники и литература

1. Архив внешней политики РоссийскойФедерации. – Ф. 757. – Оп. 27. – П. 155. – Д. 38
2. АВП РФ. – Ф. 757. – Оп. 25. – П. 143. – Д. 43
3. АВП РФ. – Ф. 757. – Оп. 24. – П. 136. – Д. 47
4. Брандт, В. Воспоминания / В. Брандт. – М.: Новости, 1991. – 526 с.
5. Горбачев, М.С. Как это было: Объединение Германии / М.С. Горбачев. – М.: Вагриус, 1999. – 238 с.
6. Тэтчер, М. Искусство управления государством. / Пер. с англ. / Маргарет Тэтчер. – М.: Альпина паблишер, 2003. – 502 с.
7. Bewegung in der deutschenFrage? Die auslaendischeBesorgnisseueber die Entwichlung in den beidendeutscenStaaten / E. Schultz, P. Danylow. – Bonn: EU Verlag, 1985. – 224 S.
8. Bonn rejects British criticism of Kohl // The Times. – 1984. – March, 27. – P. 8
9. Clough, P. Thatcher assures Bonn of British commitmentto Europe / P. Clough // The Times. – 1980. – November, 18. – P. 1,6
10. Farr, M. Thatcher in Bonn talks / M. Farr // Daily Telegraph. – 1980. – November, 17. – P. 1
11. Garton Ash, T. Europa ueberalles / Timothy Garton Ash // The Spectator. – 1984. – May, 12. – P. 9.
12. Herr Schmidt in the middle // The Times. – 1981. – November, 23. – P. 9
13. Joint Press Conference with West German Chancellor (Helmut Schmidt), March 28, 1980 [Electronic resource] / Thatcher Archive. – Mode of access: www.margaretthatcher.org/document/104338. – Date of access: 15.11.2010
14. Joint Press Conference with German Chancellor (Helmut Kohl), November 27, 1985 [Electronic resource] / Thatcher Archive. – Mode of access: www.margaretthatcher.org/document.asp?docid =106183 – Date of access: 18. 11. 2010
15. Kohl, H. Erinnerungen 1982 – 1990 / Helmut Kohl. – München, Droemer, 2005. – 1134 S.
16. Thatcher gets £450m back from Europe // The Sunday Times. – 1983. – June, 19. – P. 1
17. The text of the speech delivered in Bruges by The Rt. Hon. Mrs Margaret Thatcher, FRS, on 20th September 1988 [Electronic resource]. – Modeofaccess: www.brugesgroup.com/ mediacentre/index.live?article=92#britain – Date of access: 1. 11. 2007
18. West Germany and France give substance to the dream // The Times. – 1985. – June, 28. – P. 7
19. Young, H. One of us. A biography of M. Thatcher / Hugo Young. – London: Macmillan, 1989. – 570 p.

ВЫТОКІ РАСПАДУ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЙ СІСТЭМЫ І САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ ПЕРАЎТВАРЭННІ ПЕРАБУДОВЫ (ГІСТАРЫЯГРАФІЧНЫ АГЛЯД ПРАБЛЕМЫ)

П.А. Жылінскі

Мінск, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Часы палітыкі перабудовы і наступныя 1990-ыя гг. сталі для Беларусі часам фарміравання новай сацыяльнай, эканамічнай, і палітычнай рэчаіснасці. Як калісці 1917 г. стаў часам пачатку рэвалюцыных змен, так і ў канцы XX ст. Беларусь зноў апынулася ў кропцы біфуркацыі з якой выйшла ў новым, якасна іншым становішчы.

Яшчэ ў савецкія часы і першыя гады пасля распаду СССР пачалося вывучэнне праблемы разбурэння сацыялістычнай сістэмы. Трэба адзначыць, што тагачасныя даследаванні характэрызаваліся тым, што нягледзячы на палітыку галоснасці і дэмакратызацыю, нярэдка насілі дастакова заідэалагізаваны характар, у іх часта адсутнічаў крытычны падыход да працэсаў рэфармавання сацыяльна-эканамічнай сістэмы. Большая частка работ прысвечаных аналізу сацыяльна-

Репозиторий ВГУ

эканамічных пераўтварэнняў былі напісаны пераважна партыйнымі работнікамі, савецкімі эканамістамі, філосафамі, сацыёлагамі ці гісторыкамі партыі, якія да апошняга моманту не бачылі і не хацелі бачыць дэградацыі і непазбежнага разбурэння сістэмы дзяржаўнага сацыялізму. У сваю чаргу іх ідэалагічныя праціўнікі, якія ва ўмовах галоснасці атрымалі доступ да рэтрансляцыі сваіх поглядаў засяродзіліся на павярхоўнай крытыцы сістэмы

Ужо ў канцы 1980-ых – 1990-ыя гг. вывучэннем эканамічных супярэчнасцяў сацыялізму напярэдадні перабудовы займаліся такія даследчыкі як Н. Калесаў, В. Кулікоў, А. Шохін [1, 2, 3]. Ва ўмовах нарастючага крызісу сацыялістычнай сістэмы да праблемы яго вытокаў і неабходнасці трансфармацыі сацыяльна-эканамічнага ладу звярнуліся вядучыя савецкія эканамісты А. Аганбегян, Л. Абалкін, Я. Гайдар [4, 5, 6, 7]. Пэўны ўнесак у вывучэнне прычын рэформ у гады перабудовы зрабілі вядомыя грамадскія і палітычныя дзеячы таго часу М. Рыжкоў, А. Якаўлеў, Г. Папоў [8, 9, 10].

У гэты час даследаваннямі дэфармацыі савецкай эканамічнай мадэлі, нават больш актыўна, чым айчынныя займаліся замежныя аўтары, нарыклад вядомы крытык сацыялізма Я. Карнаі [11]. Прычыны і праблемы гарбачоўскіх рэформ на аснове матэрыялаў перыядычных выданняў разглядаў у сваёй працы саветолаг Ф. Том [12]. А адным з першых яшчэ ў 1980-ыя гг. прадказаў крушэнне сацылізму ў СССР і Еўропе амерыканскі аналітык З.Бжэзінскі [13].

Ужо з сярэдзіны 1990-х гг. пачынаецца новы перыяд у даследаванні прычын сацыяльна-эканамічнай трансфармацыі савецкай сістэмы. У гэтыя часы ў грамадскіх навуках выкрастлізоўваецца больш грунтоўны, аб'ектыўны і навуковы падыход па дадзенай праблеме. Але ў сучаснай гістарыяграфіі гэта тэма так і не стала прыярытэтнай. Менавіта ў другой палове 1990-ых гг. пачынаецца яўна вылучацца два асноўных падыходы да вызначэння вытокаў сістэмных пераўтварэнняў.

Першы выводзіць прычыны рэформ і распада савецкай дзяржавы з сукупнасці суб'ектыўных фактраў. У рамках дадзенага падыхода вылучаюцца "канспіралагічныя тэорыі", для якіх характэраны вялікі разброс версій і гіпотэз ад радыкальна-дэмакратычных (калі палітыка перабудовы яшчэ за доўга да яе пачатку была распарцавана, а сістэмныя трансфармацыі ставілі на мэце захаваць уладу партмнменклатуры ва ўмовах наступаючага крызсу [14]), да артадаксальна-камуністычных (калі пераўтварэнні ставілі на мэце развал савецкай сістэмы і былі інспіраваны агентамі ўплыву Захаду не без дапамогі замежных спецслужб, а вышэшае кіраўніцтва краіны здрадзіла ідэалам сацыялізма. Але дадзеныя тэорыі не заўсёды адрозніваюцца навуковай якасцю. Галоўнай хібай іх з'яўляецца абсалютызацыя суб'ектыўных чыннікай замоўчванне ці адмаўленне наяўнасці аб'ектыўных сацыяльна-эканамічных фактараў уплываўшых на пачатак рэформ.

Другі падыход бачыць у палітыке перабудовы шмат у чым заканамерны працэс, на развіццё якога ўплываў цэлы шэраг аб'ектыўных прадумоў. Такое ўяўленне падзей не адмаўляла наяўнасці варынтаў трансфармацыі савецкай сістэмы. У рамках дадзенага падыходу найбольшае распаўсюджанне атрымала тэорыя "мадэрнізацыі" згодна з якой савецкая сістэма эпохі застоя апынулася тупіковай галіной развіцця, бо перастала суадносіцца з патрабаваннямі часу. Так, гісторыкі У. Сагрын, Д. Валкагонаў І. Земцоў [15, 16, 17] лічылі, што савецкая сістэма ізжыла сябе і прадухіліць яе калапс было не магчыма. На думку У.Сагрына камандна-адміністрацыйная мадэль рэфармавання правалілася ўжо на пачатковым этапе рэфармавання, а ліберальна-дэмакратычная мадэль была несумяшчальнай з асновамі сацылізма [17, с. 101]. Крызіс улады і эканомікі які прывеў да краха са-

Репозиторий ВГУ

вецкай дзяржавы адзначаў ў сваіх працах і гісторык Р. Піхоя [18]. Я.Гайдар раскрываў шэраг сістэмных чыннікаў, якія прывялі да непазбежнасці трансфармацыі спачатку савецкай эканамічнай, а потым і палітычнай сістэмы [19]. На думку шэрагу ліберальных эканамістаў (А. Улюкаеў, У. Мау) [19, 20, 21] савецкая гаспадарка наблізілася да фазы самаразбурэння, а таму галоўнай мэтай эканамічнай перабудовы станавіўся паступовы паварот краіны на рынкавы шлях развіцця. На думку гэтай групы аўтараў пераўтварэнні перабудовы апынуліся палавіністымі: яны значана змянілі сістэму, але не стварылі працуючых рынкавых механізмаў. У большасці гэтыя даследчыкі сыходзяцца на меркаванні аб нерэфармуемасці савецкай сістэмы і непазбежнасці перахода да паўнавартаснага рынку.

Таксама ў блізкім рэчышчы да тэорыі “мадэрнізацыі” знаходзяццца работы С. Глазьева, А. Барсенкова, В. Красільшчыкава [22, 23, 24]. Гэтыя даследчыкі лічылі рэформы аб’ектыўнай і неабходнай з’явай, якая павінна была вырашыць мэту пераходу савецкай краіны ў постіндустрыялную стадыю развіцця. Крах жа палітыкі перабудовы адбыўся ў выніку шэрагу негатыўных фактараў, сярод якіх вылучаюцца адсутнасць структурнай трансфармацыі эканомікі, залішняя дэцэнтралізацыя і інш. Гэты накірунак у ацэнках рэформ не адмаўляў псаспяховага варыянта мадэрнізацыі па шляху рынкавага сацыялізма і пазітыўна ацэньваў магчымасць захавння СССР.

Наступная група аўтараў (А. Зіноўеў, С. Кара-Мурза) [25, 26], як і вышэй азначаныя даследчыкі, таксама прызнавала, што да 1980-х гг. савецкае грамадства ў выніку ўнутраных закнамернасцяў падышло да крызіснай стадыі, якая ў перспетыве прадугледжвала якасныя змены. Але на іх думку крызіс мог быць паспяхова пераадолены толькі пры захаванні фундаментвльных элементаў савецкай эканамічнай сістэмы. Тое што адбылося ў другой палове 1980-ых гг. паказала, што палітыка перабудовы пераўтварыла патэнцыйны крызіс у рэальны, а галоўнае здзейсніла зыход з савецкай цывілізацыйнай траекторыі, што мела катастрафічныя наступствы.

Асабліва можна вылучыць поглыяда расійскага гісторыка Р. Мядзведзева [27, 28], які прызнаваў няўнасць сістэмнага крызісу і лічыў, што дзяржаўны сацыялізм вёў краіну ў тупік, выхад з якога быў немагчымы без выкрыстання метадаў рынкавай эканомікі. У гэтым плане эканамічныя крокі перабудовы вызначаліся рухам ў правільным накірунку, але ў камандзе М. Гарбачова не было яснай канцэпцыі рынкавых пераўтарэнняў, што прывяло да балючых сацыяльных наступстваў. Гісторык таксама звярнуў увагу на сур’ёзныя дыспрапорцыі, якія існавалі ў савецкай эканміцы і паслужылі прычынамі пачатку сістэмнай транфсармацыі.

Апшнія дзесяцігоддзі выйшла шмат прац, якія толькі падцвярджаюць наяўнасці сістэмнага крызісу савецкай мадэлі развіцця і заканамернасць рэформ. Сучасныя, пераважна расійскія, даследчыкі (Г. Цімафееў, А. Чынякоў, Я. Мухін, А. Ніясаў, Р. Кірсанаў, А. Сяменка, М. Собалеў) [29, 30, 31, 32, 33, 34, 35] разглядаюць канцэпцыі рэфармавання савецкай гаспадаркі, сацыяльна-эканамічныя пераутварэнні, іх прававую аснову, крызісныя з’явы напярэдадні рэформ на матэрыялах расійскіх рэгіёнаў і асобных сфер гаспадаркі. Апошнім часам працэсы пераўтварэнняў даследуюцца не толькі на агульнасюзным узроўні. Даследчык Б. Сапараў, напрыклад, паспрабаваў у сваей дысертацыі праанлізаваць сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні ў рэчышчы асобнай савецкай рэспублікі – Казахстана [36].

Сярод заходніх аўтараў праблемы краха СССР і калапс савецкай эканамічнай сістэмы вывучалі Д. Лэйн і С. Коткін [37, 38]. Савецкі дзяржаўны сацыялізм, як і большасць заходніх даследчыкаў, яны ацэньвалі як тупіковы шлях развіцця і

лічылі яго разбурэнне заканамерным. У сваю чаргу як капіталістычную рэстаўрацыю ацэньвалі рэформы навукоўцы левых поглядаў Р.Кіран і Т.Кені [39]. Яны бачылі прычыну краха савецкай сістэмы ва ўзнікненні "ценявой" эканомікі і адмове ад сацыялістычных прынцпаў, якую здзейсніла савецкая наменклатура з мэтай уласнага ўзбагачэння.

Прадстаўнікі грамадскіх навук Беларусі радзей, чым расійскія ці заходнія навукоўцы, звярталіся да праблем крызісу савецкай сістэмы і перабудовачных пераўтварэнняў. Тым не меньш да сённяшняга часу назапашана шэраг работ, якія закранаюць дадзеную праблематыку. Так, пытанні крызісу ўлады былі раскрыты у грунтоўнай манаграфіі акадэміка М. Касцюка [40]. Крызісныя з'явы ў развіцці аграрнага сектара эканомікі Беларусі і першыя спробы яго рэфармавання адзначылі ў свіх работах гісторыкі М.Смяховіч і В.Саковіч [41, 42]. Асаобныя аспекты працэсаў перабудовы і нарастання крызісу ў Беларусі закарнае ў сваіх "Нарысах гісторыі Беларусі…" З. Шыбека [43].

Апошнія дасягненні айчыннай гістарычнай навукі знайшлі адлюстраване ў фундаментальным выданні "Гісторыя беларускай дзяржаўнасці" пад галоўнай рэдакцыя А.Кавалені, дзе перабудове і нарастанню эканамічных складанасцяў у перыяд развітога сацыялізму прысвечаны асобны раздзел [44].

Сярод даследчыкаў працэсаў рэформ і станаўлення рынкавай гаспадаркі ў Беларусі можна назваць і вядомых беларускіх эканамістаў Г.Лыча, М.Мясніковіча [45, 46], у работах якіх знайшлі адлюстраванне прычыны і праявы крызісу, а таксама шляхі зараджэння і развіця рынкавых адносін у апошнія гады існавання савецкай дзяржавы.

Такім чынам, большасць даследчыкаў звярталі ўвагу на наяўнасць шыркоага кола аб'ектыўных фактараў і перадумоў, якія паўплывалі на пачатак сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў 1980-ых – 1990-ых гг. У сваю чаргу у адносінах да метадаў ажыццяўлення палітыкі перабудовы, накірункаў рэформ існуюць розныя, нярэдка палярныя погляды. Тым не менш у айчыннай гістрыяграфіі, як і ў астаніх градазнаўчых навуках дадзеная праблематыка недастакова распрацавана, што пакідае шырокае поле для даследчыцкай дзейнасці. У прывтнасці пытанні прычын, хода, вынікаў і наступстваў рэформ палітыкі перабудовы і 1990-ых гг. да сённяшняга часу грунтоўна не распрацаваны айчыннай гістарычнай навукай. Між тым, прыклад Беларусі можа быць карысным, таму што гэта была адна з найбольш развітых саюзных рэспублік і дасягненні савецкага сацыяльна-эканамічнага развіцця папярэдніх дзесяцігоддзяў тут былі найбольш выразнымі.

Літаратура і крыніцы

1. Колесов, Н. Д. Разрешение экономических противоречий социализма / Н. Д. Колесов. – М. : Экономика, 1988. – 255 с.
2. Куликов, В. В. Экономические противоречия социализма: характер и формы разрешения / В. В. Куликов. – М. : Экономика, 1986. – 141 с.
3. Шохин, А. Н. Социальные проблемы перестройки / А. Н. Шохин. – М. : Экономика, 1989. – 253 с.
4. Абалкин, Л. И. Зачем нам нужен рынок, что такое рынок, и каков оптимальный путь перехода к рыночным отношениям / Л. И. Абалкин. – М.: [Б. и.], 1990. – 40 с.
5. Абалкин, Л. И. Избранные труды: В 4 т. / Л. И. Абалкин. – М.: НПО "Экономика": Вольное экон. о-во России, 2000. – (Труды Вольного экономического общества России). – Т. 3: Абалкин, Л. И. Работа в правительстве. – 638 с.
6. Аганбегян, А. Г. В первом эшелоне перестройки / А.Г. Аганбегян. – Новосибирск: Кн. изд-во, 1989. – 75 с.

Репозиторий ВГУ

7. Гайдар, Е. Т. Экономическая политика и хозяйственная реформа. Проблемы взаимосвязи: Автореф. дис. на соиск. учен.степ. д-ра экон. наук: (05.13.10) / АН СССР, ВНИИ системных исслед. – М., 1989. – 45 с.
8. Попов, Г. Х. Корень проблем: О концепции экон. Перестройки / Г.Х. Попов. – М.: Политиздат, 1989. – 92 с.
9. Рыжков, Н. И. Управление качеством промышленной продукции в новых условиях хозяйствования: (08.00.05): Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Н. И. Рыжков / Акад. обществ. наук при ЦК КПСС, Каф. управления соц.-экон. процессами. – М., 1988. – 22 с.
10. Яковлев, А. Н. Горькая чаша: Большевизм и Реформация России. / А. Н. Яковлев – Ярославль: Верх.-Волж. кн. изд-во, 1994. – 462 с.
11. Корнаи Я. Дефицит / Я. Корнаи. – М.: Наука, 1990 – 607 с.
12. Thom, F. The Gorbachev phenomen: a history of perestroika / Francoise Thom. – London; New York: Pinter Publishers, 1989. – 141 p.
13. Бжезинский, З. Посткоммунистический национализм. – М., 1991. – 15 с.
14. Буртин, Ю. Г. Новый строй: О номенклатур. капитализме: статьи, диалог, интервью / Ю. Г. Буртин. – М.: ЭПИцентрХарьков: Фолио, 1995. – 191 с.
15. Волкогонов, Д. А. Семь вождей: Галерея лидеров СССР: В 2 кн. – М.: Новости, 1995. – Кн. 2: Волкогонов, Д.А. Леонид Брежнев. Юрий Андропов. Константин Черненко. Михаил Горбачев. – 479 с.
16. Земцов, И. Г. Крах эпохи: [В 2 кн.]. – М. : Наука, 1999. // Кн. 2: Горбачев... бросок через пропасть. – 284 с.
17. Согрин, В. В. Политическая история современной России, 1985-2001: от Горбачева до Путина / В.В.Согрин. – М. : Изд. дом "Инфра-М": Весь мир, 2001. – 260 с.
18. Пихоя, Р. Г. Советский Союз: история власти, 1945-1991 / Р. Г. Пихоя. – Новосибирск: Науч.-изд. центр "Сиб. хронограф", 2000. – 678 с.
19. Гайдар, Е. Т. Гибель империи: уроки для современной России / Егор Гайдар. – 2-е изд., исправленное и дополненное. – Москва: РОССПЭН, 2007. – 447 с.
20. Мау, В.А. Экономика и власть: Полит. история экон. реформы в России, 1985-1994 / В.А. Мау. – М.: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ: Дело Лтд, 1995. – 111 с.
21. Улюкаев, А. Либерализм и политика переходного периода в современной России / А. Улюкаев. – М.: Евразия, 1995. – 78 с.
22. Барсенков, А. С. Введение в современную российскую историю, 1985-1991: Курс лекций: Учеб. пособие для вузов по специальности "История" / А.С.Барсенков. – М.: Аспект пресс, 2002. – 367 с.
23. Глазьев, С. Ю. Белая книга: Экон. реформы в России 1991 – 2002 гг. / С.Ю.Глазьев, С.Г.Кара-Мурза, С.А.Батчиков. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2004. – 375 с.
24. Красильщиков, В.А. Вдогонку за прошедшим веком: Развитие России в ХХ в. с точки зрения мировых модернизаций / В.А.Красильщиков. – М.: Росспэн, 1998. – 263 с.
25. Зиновьев, А. А. (1922–2006). Гибель русского коммунизма: Сборник / А. А. Зиновьев. – М.: Центрполиграф, 2001. – 430 с.
26. Кара-Мурза, С. Г. Советская цивилизация. От Великой Победы до наших дней / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо: Алгоритм, 2004. – 766 с.
27. Медведев, Р. А. Как начиналась перестройка / Р. А. Медведев. – М. : Права человека, 2006. – 515 с.
28. Медведев, Р. А. Советский Союз. Последние годы жизни: конец советской империи / Р. А. Медведев. – М. : АСТ: АСТ Москва: полиграфиздат, печ. 2009. – 637 с.
29. Кирсанов, Р. Г. Реформирования банковской системы СССР в период "Перестройки" (1985–1991 гг.): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02 / Р. Г. Кирсанов. – М., 2010. – 25 с.
30. Мухин Е. В. Системные социально-экономические преобразования 1985-1991 гг.: ин-

Репозиторий ВГУ

дустриальный ракурс: (на материалах Ярославской области): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02 / Е.В. Мухин. – М., 2008. – 21 с.
31. Ниясов, А. Г. Концепции реформирования советской экономики в период перестройки (1985-1991 г.г.): Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: 08.00.01 / А. Г. Ниясов. – СПб., 2001. – 20 с.
32. Семенко, А. Б. Организационно-правовые основы преобразований плановой экономики советского государства в период "перестройки" (1985–1991 гг.): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.01 Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / А. Б. Семенко. – Краснодар, 2012. – 25 с.
33. Соболев, М. В. Формирование общественного мнения по вопросам социально-экономического развития СССР в 1985 – 1991 годах: на материалах период. изд.: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук: 07.00.02 / М. В. Соболев. – М., 2004. – 26 с.
34. Чиняков, О. Е. Деструктивные проявления в экономической системе советского общеста накануне перестройки: (на материалах Мордовской АССР): авторефрерат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02 / О. Е. Чиняков. – Саранск, 2008. – 19 с.
35. Тимофеев, Г. А. Социально-экономические реформы 1985 – 1991 гг. в СССР: предпосылки, динамика, результаты: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02 / Г. А. Тимофеев. – Чебоксары, 2007. – 23 с.
36. Сапаров, Б. Т. Политика "перестройки": попытки социально-экономической трансформации казахстанского общества: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02 / Б. Т. Сапаров. – Алматы, 2009. – 24 с.
37. Kotkin, S. Armageddon averted: the Soviet collapse, 1970-2000 / S. Kotkin. – New York: Oxford University Press, 2001. – 165 p.
38. Lane, D. The rise and fall of state socialism: industrial society and the socialist state / D. Lane. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 543 p.
39. Киран, Р. Продавшие социализм: теневая экономика в СССР / Р. Киран, Т. Кенни. – М. : Алгоритм, 2009. – 301 с.
40. Касцюк, М. П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі / М. П. Касцюк. – Мн.: ВП "Экаперспектыва", 2000. – 307 с.
41. Смяховіч, М. У. "Новая аграрная палітыка" ў СССР і яе асаблівасці ў БССР: асноўныя напрамкі (1986-1991 гг.) [Тэкст] / М. У. Смяховіч // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2014. – № 4. – С. 51-64.
42. Сакович, В. С. Сельское хозяйство Республики Беларусь в 1980-2007 гг.: тенденции развития [Текст] / В. С. Сакович ; рец. Л. М. Лыч, И. В. Полуян ; Национальная академия наук Беларуси, Институт истории. – Мн. : Белорусская наука, 2008. – 499 с.
43. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі, 1795-2002 / З. Шыбека. – Мн. : Энцыклапедыкс, 2003. – 489 с.
44. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII — пачатку XXI ст.: у 2 кн. / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут гісторыі. – Мінск: Беларуская навука, 2011—2012. // Кн. 2 / М. У. Смяховіч і інш. – 2012. – 652 с.
45. Лыч, Г. М. Рыночное реформирование экономики Беларуси: итоги и перспективы / Г. М. Лыч. – Мн. : Ин-т экономики, 2000. – 79 с.
46. Мясникович, М. В. Становление рыночной экономики в Республике Беларусь / М. В. Мясникович. – Мн. : БГЭУ, 1995. – 112 с.

Репозиторий ВГУ